

PLANINSKA ZVEZA SLOVENIJE

Komisija za varstvo gorske narave

• Usposabljanje za naziv Varuh gorske narave, 2021 •

ZAVAROVANO OBMOČJE TNP

Planina Laz

Seminarska naloga

MENTORICA:

Marjeta Keršič Svetel

AVTORICI:

Vida Pirc, ŠPD Gams Vodice
Janja Lipužič, PD Lj. Matica

KAZALO

1. Uvod
2. Fužinske planine
3. Zavarovano območje TNP
4. Kulturna dediščina planšarstva
5. Planina Laz
6. Interpretacija dediščine
7. Zaključek
8. Literatura in drugi viri

1. Uvod

Bohinj z okoliškimi planotami, položenimi pod venec gora v kraljestvu Zlatoroga, velja za najrazvitejše planšarsko področje Slovenije. Smela trditev se naslanja na večstoletno tradicijo, gostoto, velikost in število pašnih planin, razširjenih vse do zgornjega roba gozdne meje, in pomembno vlogo živinoreje pri preživetju lokalnega prebivalstva. Izvorno je tu doma individualno pastirstvo, ki je vztrajalo do sredine prejšnjega stoletja. Sodobno sirarstvo po švicarskem vzoru, utemeljeno na sirarskih zadrugah, se je uveljavilo v 19. stoletju. Boljša organizacija dela na planinah in večje možnosti zaslužka so za nekaj desetletij oživile to dejavnost, ki pa je po drugi svetovni vojni doživela nagel zaton. Planine so se z opustitvijo paše začele zaraščati, nevzdrževani stanovi propadati. Tujerodne vrednote so skupaj s pospešenim razvojem turizma in množičnega planinstva ter povečanimi apetiti po izkoriščanju naravnih virov ogrozile občutljivo ravnovesje gorskega okolja, ki mu je leta 1981 stopil v bran Zakon o Triglavskem narodnem parku. Sčasoma se je tudi v lokalni skupnosti razvila zavest o pomembnosti ohranjanja in oživljanja bohinjske planšarske dediščine; na planine se vrača avtohtona vrsta krav, bohinjska cika, obnavljajo se stavbe in modernizirajo sirarne.

Od 46 planin, kolikor jih je v 19. stoletju delovalo na širšem območju Bohinja, jih je danes aktivnih še 28. Najdemo jih na območju Vogla, Komne, Pokljuke ter v širokem pasu med dolinama Voje in dolino Triglavskih jezer. Slednje poznamo pod skupnim imenom Fužinske planine (tudi Fužinarske planine) in se za razliko od ostalih umeščajo v ožji varovalni pas TNP s strogim naravovarstvenim režimom. Leta 1994 je bila dana pobuda za uvrstitev Fužinskih planin na seznam kulturne dediščine UNESCO, vendar je bila žal spregledana.

V seminarski nalogi so predstavljeni nastanek pašnih planin na Bohinjskem, njihov razvoj ter vpliv na naravo. Ne moremo spregledati, da imajo tudi pašne planine v sodobnem času svoj vpliv na okolje, saj se je pohlepna miselnost, pridelati čim več in čim hitreje s čim manj stroški, na žalost že zdavnaj pritihovala tudi v kmetijstvo in posredno tudi na pašne planine. Planšarstvo je tudi bogata zakladnica kulturne dediščine, na katero moramo biti ponosni in skrbeti, da se ohrani v čim bolj avtentični podobi, ki bo s svojo sporočilnostjo pričevalec prihodnjim rodovom.

Naloga se osredotoča na planino Laz, na kateri še pasejo in mleko predelujejo v tradicionalne mlečne izdelke, in vpliv, ki ga ima ta dejavnost na ožje in širše okolje. Laz velja za najbolj avtentično ohranjeno pastirsko naselje v Julijskih Alpah.

2. Fužinske planine

Fužinske planine so ime dobile po fužinah, v katerih so nekdanj pridobivali železo. Mednje uvrščamo planine Vogar, 1054 m, Blato, 1088 m, Jezero (tudi Pri Jezeru), 1453 m, Vodični vrh, 1486 m, Dedno polje, 1560 m, Laz (tudi Na Lazu), 1560 m, Viševnik, 1625 m, Ovčarija, 1660 m, in Krstenica, 1655 m.

Na planinah stojita dve planinski koči, na Vogarju in planini Pri Jezeru, ki sta odprti v poletni sezoni.

Arheološke najdbe na Bohinjskem

Še ne dolgo nazaj je veljalo, da v davni preteklosti človek ni zahajal v gore, v tako imenovani nekoristni svet. Še več, gora naj bi se celo bal in dogajanje, kot so strele, nevihte, grmenje, bobnenje snežnega plazu, pripisoval mističnim, božanskim silam.

Danes vemo, da to ne drži, saj najnovejša sistematična arheološka izkopavanja dokazujejo, da je človek na planinah vsaj začasno bival že pred več tisoč leti. Ledino na tem področju orje terenska arheologinja Mija Ogrin, specializirana za gorsko arheologijo, ki na podlagi izkopanin ugotavlja, da so naši predniki iz različnih motivov planine obiskovali že v pradavnini. Prvotna razloga sta bila zagotovo nabiralništvo in lov, kasneje pa rudarstvo, oglarjenje in paša. Tako imenovana transhumanca je bila verjetno eden od vzrokov za začetek izkoriščanja travnikov nad gozdno mejo. Če se osredotočimo samo na Bohinjske planine, so bile najdbe, ki datirajo v prazgodovino, zabeležene na planinah Kal na Zadnjem Voglu, Poljanca na Lepi Komni, Mišelska planina, Lipanca, Vodene rupe, Polje v Zgornji Krmi in drugih, najdišča iz rimske dobe so odkrita pod Monturo, na Konti nad Govnačem, Kravji dolini, pod Šijo, na Dolgi Planji, na Krstenici in drugod.

Do leta 2017 so bila v celotnih Julijskih Alpah odkrita tri najdišča iz 4. in 3. tisočletja pred našim štetjem, sedem iz srednje in pozne bronaste dobe (15. do 9. stol. pr. n. št.), eno iz starejše železne dobe (8. do 4. stol. pr. n. št.), eno iz mlajše železne dobe (3. do 1. stol. pr. n. št.), štirinajst iz rimske dobe (1. do 4. stol. pr. n. št.), enajst iz pozne antike (5. do 6. stol. pr. n. št.) in dvanajst iz zgodnjega srednjega veka (7. do 10. stol. pr. n. št.).

TRIGLAVSKI NARODNI PARK - GORENJSKI MUZEJ

ŽELEZNA POT

Po sledih bronastega zvonca - Planina Laz

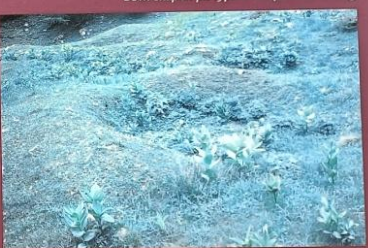
Planina V Lazu (krajše Laz) je najbolj avtentično ohranjeno pastirsko naselje v Julijskih Alpah.

Od vseh bohinjskih planin ima Laz največ značilnih pastirskih stavb na lesenih vogalnih kolen ali na kobilah, ki ločijo zgornji bivalni del z odprtim ognjiščem od spodnjega odprtega prostora, namenjenega živini. Lesene stavbe so pokrite s skodlami.

Dokazi nekdanjega rudarjenja leže severno nad planino, na položni planoti pod Debelim vrhom, kjer je površje prekopano z značilnimi okroglimi površinskimi rudnimi jamami. Pod previsom v bližini žagarjeve

glave so našli kurišče iz srednje kamene dobe – mezolitika, ki sodi med najstarejše človekove sledi v Julijskih Alpah.

okrogla površinska rudna jama
Bowl-shaped pit typical of opencast mining

Iz teh podatkov nesporno izhaja, da svet planin nad gozdno mejo ni bil poseljen zgolj po naključju in zgolj v določenem delu leta. V Zborniku Življenje v Alpah s posveta v Stari Fužini raziskovalec Pavel Jamnik dopušča celo tezo, da je bilo podnebje v določenih zgodovinskih obdobjih nekoliko toplejša in je omogočala življenje v višjih predelih vse leto. Bivališča na planinah so si tedanji prebivalci postavili geostrateško, izbrani prostor je moral omogočati pregled nad pristopom in odhodom s planine že od daleč. Na planini ali v njeni neposredni bližini je moral biti izvir vode (studenec, lokev, kal). Pomembno vlogo pri izbiri mikrolokacije je imela prisojna lega, ki je bila spomladi hitro kopna in zgodaj poraščena s svežo travo.

Venec spodnjih bohinjskih gora ponuja kar nekaj naravnih prehodov, ki so jih po mnenju Mije Ogrin ljudje s pridom uporabljali za prehod med Posočjem in Bohinjem. Celo več, Bohinjci naj bi se bili priselili prav iz posoške strani, kjer je na območju današnjega Mosta na Soči še pred rimsko dobo cvetela zelo razvita svetolucijska kultura.

Viri preživetja lokalnega prebivalstva

Možnosti za življenje na Bohinjskem so bile zelo skromne, polj in travnikov je bilo malo, lačnih ust veliko, poleg tega pa so bile tudi vremenske razmere zelo ostre. Eden od virov preživetja je bil lov in lovec se je po plen pogosto napotil visoko v gore. Lahko je trajalo več dni, da je plen ujel, očistil in pripravil za prenos v dolino. Sprva si je nočno zavetišče poiskal pod previsi skal, na naravnih zavetnih mestih, kasneje pa si je izdelal preprosto bivališče, kar mogoče že lahko štejemo kot začetek nastajanja planin. Kasneje je lovec tja gnal svojo živino. Na podlagi raziskav je bila to sprva drobnica, torej ovce in koze, šele veliko kasneje tudi krave. Pastirji so na planinah z živino preživel več mesecev in so si tudi zgradili bivališča, ki so bila še vedno zelo preprosta, z enim ali največ dvema prostoroma.

V času železne dobe in razcveta rudarstva so planine zagotavljale oskrbo in bivališča rudarjem in oglarjem. Nastala so prava mala planinska naselja, raztresena po celotnih Bohinjskih planinah, pa tudi v Karavankah in Kamniško-Savinjskih Alpah, skratka povsod tam, kjer je bilo mogoče najti železovo rudo, imenovano bobovec, te pa je bilo pri nas v izobilju. Rudo so praviloma nosili v dolino, kjer so jo talili v izredno cenjeno železo, ki je bilo kar nekaj stoletij izvrsten vir zaslužka in preživetja.

Planine so se v tem času izredno razmahnile, saj so poleg svoje prvotne dejavnosti, torej paše živine, zagotavljale bivališča in vso oskrbo rudarjem in oglarjem. V tem obdobju se je izredno spremenila tudi sestava gozdov. Za topljenje železove rude so potrebovali neskončne količine kakovostnega oglja, ki so ga delali iz bukovega lesa. S tem so na območjih rudnih nahajališč popolnoma izsekali bukove gozdove, ki jih je skoraj v celoti nadomestila smreka. Kako je človek z izsekavanjem in požiganjem gozda, pa tudi z živinorejo, vplival na sestavo vegetacije, kemično sestavo tal in ekosisteme alpskih jezer, je ugotovila Maja Andrič, ki je leta 2012 z ekipo tujih strokovnjakov naredila 12 metrov globoko vrtino v osrednjem delu Bohinjskega jezera. Iz usedlin in ostankov pelodov so dokazali prav to spreminjanje sestave vegetacije.

Ko po železu ni bilo več povpraševanja in po zatonu rudarske in oglarske dejavnosti, so na planinah nadaljevali prvotno dejavnost, to je živinorejo in predelavo mleka. Kako naporno in hkrati zanimivo je bilo to delo, si danes lahko ogledamo na marsikateri bohinjski planini, kjer še ohranjajo tradicionalni način življenja in dela.

Napis na stavbi, planina Vodični vrh

Avtohtona pasma goveda

Cika je edina slovenska avtohtona pasma goveda, v preteklosti razširjena po območju celotne Slovenije. V Bohinju se je pod vplivom specifičnih podnebnih razmer izoblikoval najmanjši in najbolj mlečni tip cikastega goveda, ki je predstavljal temelj planšarstva

Značilnosti cikastega goveda so:

- primerno za ekološko rejo,
- primerno za pašo na skromnih hribovitih območjih,
- odporno proti boleznim,
- ima dobro plodnost in izrazit materinski čut,
- ima dobro mlečnost in
- dolgo življenjsko dobo.

Z vsemi naštetimi lastnostmi je odlična pasma za pašo na visokih bohinjskih planinah.

Povojni razvoj intenzivnega kmetijstva je z uvajanjem visoko produktivnih pasem goveda povzročil skorajšnje izumrtje cikastega goveda. K sreči se je z namenom oživljanja, obnovitve in ohranitve cike nekaj rejcev povežalo in leta 2001 ustanovilo Društvo za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji. Danes je reja cikastega goveda razširjena v večji ali manjši meri po celotnem območju Slovenije, predvsem pa na območju Bohinja in Kamnika.

Senožetne, nizke in visoke planine, pašne srenje

Planšarstvo v Bohinju se je v takem obsegu razvilo zaradi kroničnega pomanjkanja kmetijskih površin v dolini. Bohinj se razteza kot ozka dolina, z vseh strani obdana z visokimi gorami. Če je kmet preživeti sebe in svojo družino, si je moral iskati uporabna zemljišča v višjih predelih. Gozdna meja je bila pred posegi človeka na višini 1800 do 1900 metrov, višje je bil svet skalnat in neuporaben. Zato so bohinjske planine nastale z izsekavanjem ravnih gozdnih

površin, in na dnu ledeniških jezer in dolin, prekritih z drobirjem.

Živinoreja je bila za Bohinjca stoletja najpomembnejša gospodarska panoga in pridobivanje krme za živino njegova poglavitna skrb. Pašnike si je z izsekavanjem pridobil, kjerkoli je mogel, okrog hiše, nad vasjo in višje pod gorami.

Konjščica je ena najbolj obiskanih Fužinskih planin

V preteklosti je na Bohinjskem delovalo približno štirideset planin. Razdeljene so bile na senožetne planine, srednje planine in visoke planine. Tako so pastirji spomladi začeli pasti na senožetnih planinah, ki so ležale najnižje. Potem so živino gnali na srednje in visoke planine, jeseni pa v obratnem vrstnem redu spet nazaj v dolino. Spomladi so najprej pasli na domačih pašnikih v vasi, v začetku maja so živino prvič gnali na vaške srenjske pašnike. V prvi polovici junija so se vsaj nekateri selili na senožetne pašnike in ob sv. Petru živino gnali (basali) na spodnje planine, v začetku julija so se s spodnjih planin preselili na zgornje, kjer so ostali približno dva meseca, nato so živino počasi vračali na srednje in senožetne planine in na koncu nazaj na vaške pašnike, kjer je ostala do prvega snega.

Selitev živine iz doline na planine je torej potekala po nekem ustaljenem redu in jo je v preteklosti spremljalo obredno dogajanje (blagoslov živine itd.). Planine v stopnjah so si uredili iz preprostega vzroka, ker so za pašo najprej godne nižje ležeče planine in šele kasneje višje. Ko je bila živina v višje ležečih planinah, so kmetje senožeti kosili in pripravljali krmo za zimo. Na eni planini je paslo živino več kmetov hkrati, povezanih v pašno skupnost ali

pašno srenjo, kar se je ohranilo do današnjih dni. Danes na eni planini pasejo upravičenci ene, dveh ali celo več vasi.

V Bohinju danes deluje devet pašnih skupnosti oziroma srenj, in sicer: Studorska, Srenjska, Češnjiška, Bukovska, Bitenjska, Rovtarska, Ravenska, Bistriška in Nomenjska. Kmetje, združeni v skupnosti – srenje, odločajo o številu živali, ki se bodo tisto leto pasle na planini, skrbijo za poti do planine, postavljajo ograje, čistijo vodne izvire, trebijo gozd in skrbijo, da se planina ne zaraste, postavljajo ali popravljajo stanove itd. Pri teh delih (rabatah) sodelujejo vsi pašni upravičenci in tako so Bohinjci pašništvo razvili do popolnosti.

3. Zavarovano območje

Varstvo narave se je pojavilo v 19. stoletju kot odziv na neželene posledice človekove dejavnosti v naravi. Ustanovitvi prvega narodnega parka na svetu Yellowstone v ZDA je nekaj desetletij kasneje sledila tudi Evropa. Leta 1924 smo prvo varovano območje, to je Alpski varstveni park v dolini Triglavskih jezer, dobili tudi na našem ozemlju, Triglavski narodni park v sedanji obliki pa je bil ustanovljen leta 1981. Upravlja ga Zavod Triglavski narodni park s sedežem na Bledu. Njegovo delovanje usmerjata dva zakona, Zakon o Triglavskem narodnem parku in Zakon o ohranjanju narave.

TNP skoraj v celoti pripada evropskemu omrežju varstva in ohranitve narave Natura 2000, poleg tega je član Federacije Europarc in prejemnik certifikata za čezmejno sodelovanje med parki, vključen je v mrežo MAB – Man and Biosphere. Po kriterijih UICN – Svetovne zveze za varstvo narave, se uvršča v II (narodni park) in V (zavarovana krajina) kategorijo. Goji tesne mednarodne partnerske povezave s parki v Evropi in drugje po svetu.

Po 5. členu Zakona o TNP je narodni park definiran kot območje z izrazitimi značilnostmi visokogorskega sveta, geološkimi, geomorfološkimi, s hidrološkimi in z drugimi naravnimi vrednotami, obsežnimi in raznovrstnimi ekosistemi, izjemno bogatim rastlinskim in živalskim svetom z redkimi ter značilnimi rastlinskimi in živalskimi vrstami, z visoko stopnjo kakovosti krajine in ohranjenosti kulturne dediščine. Zgodovinske in kulturne vrednote ga povezujejo z večstoletno prisotnostjo človeka in njegovim vsakodnevnim delovanjem. Z ekološkega, zgodovinskega, kulturnega, vzgojnega, razvojnega, duhovnega, simbolnega, identitetnega ter estetskega vidika in zaradi vidne prepoznavnosti ima vse to izjemno velik narodni in mednarodni pomen ter velik pomen za parkovne lokalne skupnosti.

TNP zajema dele občin Bled, Bohinj, Bovec, Gorje, Jesenice, Kranjska Gora, Kobarid, Tolmin. Razdeljen na prvo, drugo in tretje varstveno območje. Prvo varstveno območje je po zakonu del osrednjega območja in je namenjeno varstvu in ohranjanju naravnih vrednot, prvobitnih območij divjine, rastlinskih in živalskih vrst ter njihovih habitatov, naravnega razvoja ekosistemov in procesov brez vsakršnih človekovih posegov.

Dopuščena je tradicionalna paša na urejenih planinah v visokogorju in ohranjanje s tem povezane kulturne dediščine. Vse druge gospodarske dejavnosti so prepovedane.

Varstveni režim na planinah v prvem varstvenem območju TNP

V prvem varstvenem območju med drugim ni dovoljeno izvajati gostinske dejavnosti in ponujati prenočišča na planini, razen v okviru dopolnilne dejavnosti na planini, za katero se šteje z dejansko planinsko pašo povezana dejavnost, ki se opravlja v času paše.

Dovoljeni dejavnosti sta predelava mleka in turizem v posebej za to urejenem objektu za vsako od dejavnosti. Na planinah sta samo izjemoma dovoljeni gradnja in rekonstrukcija mlekarin in hlevov.

Na celotnem območju je prepovedano spreminjati oblike in sestave površja, na primer izravnnavati grbinaste travnike, odvezemati prod, grušč iz vodotokov in podobno. Izjemoma je skladno z načrtom upravljanja parka dovoljen posek dreves in grmičevja za vzdrževanje in urejanje pašnikov ter poti in kolovozov za dostop na planine.

Vloga TNP pri ohranjanju in oživljanju pašništva

Na osnovi pravilnika o pomoči za ohranjanje in razvoj kmetijstva in podeželja na območju TNP in pripadajočega razpisa Zavod Triglavski narodni park dodeli nepovratna sredstva projektom, povezanim z živinorejo, ohranjanjem ali spodbujanjem trajnostne pridelave in predelave ter trženja kmetijskih proizvodov ali razvoja turizma na kmetijah na območju TNP.

Cilji pomoči so:

- ohranjanje planinskega pašništva kot tradicionalne rabe kmetijskih zemljišč, s čimer se ohranja za to območje značilna krajina,
- ohranjanje avtohtonih pasem domačih živali,
- ohranjanje in razvoj trajnostne pridelave in predelave kakovostnih kmetijskih proizvodov kmetij na območju TNP,
- razvoj trajnostnega turizma na kmetijah na območju TNP,
- podpora manjšim kmetijam in kmetijam, ki so nosilci znaka kakovosti TNP.

Vplivi pašnih planin na gorski ekosistem

Varovanje občutljive gorske narave je nikoli končan proces, ki zahteva stalno prilagajanje in tehtanje med še sprejemljivim obsegom dejavnosti, kot so izkoriščanje lesa, planšarstvo, nabiranje zdravilnih rastlin, gob in gozdnih sadežev, planinstvo, turizem, obnova in gradnja infrastrukture (ceste, planinske kočice, planinske poti, plezališča, smučišča) ter dobrobitmi žive in nežive narave.

Ne glede na dejstvo, da so pašne planine v naših gorah prisotne že od prazgodovine in imajo na Bohinjskem tako rekoč domovinsko pravico, predstavljajo človekov poseg v zavarovano okolje. Sodobni okoljevarstveni izzivi na planinah v veliki meri odlikavajo človekove navade in prioritete v dolini, kjer hlasta po tehnološkem napredku, čedalje večji produktivnosti, maksimalnem izkoristku časa in udobju. Zadevajo predvsem transport, pridobivanje energije, varovanje vodnih virov, ravnanje z odpadki.

Primeri okoljskih obremenitev na planinah

Širitev poti za potrebe transporta z motornimi vozili povzroča poškodovanje tal in erozijo.

Dostop z motoriziranimi vozili povzroča izpuste izpušnih plinov in moteč hrup.

Električni agregati povzročaj hrup in škodljive izpuste.

Paša večjih, težjih pasem govedi, ki dajejo več mleka, negativno vpliva na travno rušo.

Iztrebki pašne živine povečujejo vsebnost dušikovih snovi v tleh, razvije se značilno stajsko rastje – kopriva, plahtica, stajska metlika, alpska kislica, regrat, ozkolistna preobjeda.

Planinstvo in turizem ustvarjata povečano količino odpadkov in potrebo po čistilnih sredstvih, ki se skozi porozne kamnine izpirajo v podtalnico in onesnažujejo vodne vire.

Spreminjanje prvotne namembnosti in videza planšarskih stanov; lastniki in najemniki pogosto nimajo ustreznega odnosa do narave in tradicije.

4. Kulturna in etnološka dediščina planšarstva

Planšarstvo je v Julijskih Alpah vzkliklo daleč v prazgodovini in je skozi stoletja simboliziralo tesno in v marsičem usodno povezanost med naravo, živalmi in človekom. Na Bohinjskih planinah niso pasli le lokalni kmetje, v srednjem veku so prihajali celo iz oddaljene Furlanije. Prvi pisni viri z omembo bohinjkega sirarstva segajo v 13. stoletje.

Izraz planšar med Bohinjci ni bil pogosto v rabi; večinoma so osebe imenovali glede na delo, ki so ga opravljale, to je *majer* ali *majerica*, *črednk* in *tretivnek* (pastirja), *sirar*. Majer je bil gospodarjeva desna roka; njegovo delo je bilo raznoliko; zjutraj in zvečer je molzel, krmil druge živali na planini, npr. prašiče, pomagal sirarju, nabiral drva za ogrevanje in zdravilna zelišča.

Ko so v zgodnjem poletju odhajali na planino, so hodili *planvat*, pogovorno *pwanvat*, ali *majarit*. Selitev iz doline so imenovali *basanje*, tovor, ki so ga prenašali, pa *basunga*. Vse potrebno za bivanje so nosili v velikih krošnjah, kasneje v nahrbtnikih, za transport so najemali tudi nosače. Enkrat tedensko so planine oskrbovali s svežim živežem, v dolino pa so se vračali s sirarskimi izdelki. Več kilogramov težke hlebce sira so najspretnjeji nosili na glavah, ovitih v umetelno zavezane rute.

Stanovi na planinah so se nekdaj imenovali po domačih imenih gospodarjev, tako kot je to običaj v dolini. Vsak je imel svoj hišni znak, s kakršnim je bilo označeno tudi drugo imetje, sirarske posode in orodje. Pripomoček posebej zanimivega imena je *cgan*, to je stojalo za obešanje kotlov.

Življenje oziroma delo na planinah je bilo trdo, kljub temu pa so njihovi začasni prebivalci našli čas tudi za druženje in sprostitvev. Radi so plesali, peli, igrali na orglice in harmoniko in se obiskovali med seboj, včasih so rajali prav do zgodnjih jutranjih ur.

Planšarsko stavbarstvo

Tako kot dajejo dvojni kozolci, v lokalnem narečju stogi, svojevrsten arhitekturni pečat vasem v dolini (npr. topjarji v Studoru), tako so pastirske stavbe ali stanovi nepogrešljiv del kulturne krajine vzpetega sveta nad Bohinjem z dragoceno etnološko komponento. Njihovo število in postavitev na posamezni planini sta odvisna od oblike terena in velikosti planine; stojijo bolj ali manj strnjeno, lahko v gruči (planina Laz), polkrožno (planina Velo polje) ali celo krožno (planini Dedno polje in Blato) izjemoma so razpotegnjeni ob osrednji dovozni poti (planina Zajamniki). Na sredini med stanovi je običajno kal, napajališče za živino. Vsi stanovi imajo dvokapno streho enakega naklona, to je 45°, in so približno enakih dimenzij.

Prenovljeni planšarski stan na planini Laz

Tradicionalni stani na kobilah

Najstarejša oblika pastirske stavbe so stanovi na *kobilah*, to je na štirih nogah, postavljenih na vogale lesenega objekta. Zasnova stanu je izredno funkcionalna, saj je dolžino nog mogoče prilagoditi terenu. Lesene noge včasih delno zamenja kamnita podpora, tako imenovani *suhozid*. Spodnji del ali *ograda* služi za zaščito živine pred vročino ali mrazom, zgornji pa bivanju pastirja. Ta skromni prostor zadošča za najosnovnejše – ognjišče, posteljo in sirarski kotel. Vhod je vedno obrnjen proti pašniku. Marsikateri stan ima ob strani še dodatno kravjo streho. Leseni stanovi na kobilah so značilni za bohinjske visoke planine; med njimi ima planina Laz največ tovrstnih stanov, ki so pokriti z lesenimi skodlami. Stavbe na nižje ležečih senožetnih planinah stojijo na tleh. Zgradbe pastirjev in hlevi so ločeni in bolj raztreseni (planina Voje). Prvotne lesene stavbe so z leti zamenjale zidane.

Tradicija sirarstva

Sirarstvo in predelava mleka v trajnejše izdelke sta globoko zakoreninjena v celotnem alpskem prostoru od prazgodovine in to zagotovo velja tudi za Bohinjske planine. Če se mleko z določenimi postopki ne predela v trajnejše prehranske izdelke, ima rok trajanja največ tri dni.

V preteklosti je bila na območju Bohinjskih planin praksa, da je vsak kmet na planini iz svojega mleka izdeloval svoje izdelke, predvsem maslo in sir mohant, ki je takrat veljal za manj cenjen proizvod, danes pa je skoraj butični izdelek, ki ga je mogoče dobiti samo v specializiranih trgovinah.

Revolucionarni preobrat na področju sirarstva se je zgodil v drugi polovici 19. stoletja, ko je tudi država finančno podprla izboljšanje gospodarstva na planinah. Janez Mesar, župnik v Bohinjski Bistrici, se je leta 1873 osebno zavzel za ustanovitev prve sirarske družbe v Bohinju. Večkrat je potoval v Švico in od tam pripeljal najboljše švicarske sirarske mojstre, da so Bohinjce učili izdelovati sir. Praktični tečaji so med drugim potekali tudi na planini Laz. Zahvaljujoč dolgoletni tradiciji lahko še danes kupujemo bohinjski ementalec s trgovskim imenom bohinjski sir.

Planšarski muzej v Stari Fužini

Za postavitev muzejske zbirke Planšarskega muzeja si je dolga leta prizadevala etnologinja in kustosinja Gorenjskega muzeja Anka Novak. Prvotno je bilo gradivo del razstave Planšarska kultura na Gorenjskem, dokler ni v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja svojega mesta našlo v nekdanji sirarni v Stari Fužini, ki je obratovala do leta 1967. Stavba je bila zaradi dotrajanosti leta 1990 prenovljena in z njo posodobljena tudi sama postavitev.

V Planšarskem muzeju je na pregleden in neposreden način predstavljena zgodovina planšarstva na Bohinjskem, ki je skozi stoletja predstavljalo enega osnovnih gradnikov identitete njegovih prebivalcev. V štirih muzejskih prostorih so na ogled avtentični predmeti vsakdanje rabe s poudarkom na sirarstvu, med njimi so velik bakren sirarski kotel, raznovrstne posode za mleko, preša za izdelavo sira, pinje za stepanje masla, modeli za maslo in drugi nepogrešljivi pripomočki, dvometrska pastirska palica in pastirska noša, elementi notranje opreme tipičnih lesenih bivališč in celo izvirni planšarski stan s planine Zajamniki na Pokljuki iz leta 1849. Bogato je tudi fotografsko gradivo, ki skupaj s spremnim besedilom oživlja podobe življenja na planinah v minulih desetletjih. Ekspozate dopolnjuje kartografski prikaz vseh Bohinjskih plani z opisom lege in njihovih osnovnih značilnosti.

Muzej je odprt vse leto, v poletni sezoni vsak dan v tednu.

Planšarski muzej v Stari Fužini (foto: Wikipedia)

5. Planina Laz

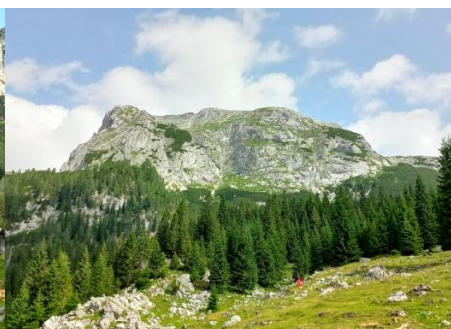
Sredi mogočnih gozdov, obdana z vršaci Ogradov, Debelega vrha, Slatne in Krede, na višini 1560 m, leži skrita planina Laz. Ime pomeni izsekan gozd, ki nakazuje, da so si pastirji že v davnini z izsekavanjem gozda izborili skromen prostor za pašo. Danes je to srednje velika planina z devetnajstimi stanovi, ki pripada največji pašni srenji Stara Fužina in Studor.

Običajen pristop na planino je s planine Blato, do koder se lahko pripeljemo po gorski cesti iz vasi Stara Fužina. Še posebej razveseljuje, sploh z okoljskega vidika, da iz Bohinja do planine Blato zadnja leta vozi minibus, zanimanje za tovrstni prevoz pa je iz leta v leto večje. Planina Laz ima več naravnih prehodov in tudi markiranih dostopov. Pot s planine Blato ne vzame več kot uro in pol zmerne hoje, je dobro označena in vzdrževana. Enako velja za pot preko planine Pri Jezeru, le da je ta malo daljša.

S planine vodi že prej omenjena južna pot do planine Blato, proti vzhodu vodi pot do planine Jezero in naprej proti Dednemu polju in Sedmerim jezerom. Proti zahodu pelje prav tako markirana pot do planine Krstenice, z nje se po približno desetih minutah hoje odcepi nemarkirana, a dobro uhojena pot na izredno razgledne Ograde. Proti severu gre markirana pot na Lazovski preval, ki je izhodišče za Debeli vrh, s prevala pa se lahko spustimo vse do Velega polja. Omenimo še nemarkirano pot na Slatno in Kreda, ki pa je zahtevna in primerna samo za izkušene planince. S pohodniškega vidika je planina Laz torej čudovito izhodišče za mnoge druge poti znotraj zavarovanega območja Triglavskega narodnega parka.

Planina Laz, v ozadju Kreda in Slatna

Debeli vrh nad Lazom

Dan na planini Laz

Iz mnogoterih opisov si o planini lahko ustvarimo neki vtis, v celoti pa jo lahko doživimo samo, če se v njen skrivnostni svet odpravimo in jo začutimo z vsemi čutili. Čeprav sva obe avtorici te seminarske naloge planino Laz obiskali že večkrat, sva jo v njeni bogati polnosti doživeli šele ta dan. Že sama pot te navda z neko skrivnostnostjo in ves v pričakovanju stopiš na obronke planine. Pogled je res veličasten, stanovi so pod teboj v čudoviti travni veduti razporejeni v nekakšnem krogu, nad njimi pa se pnejo skalni vrhovi. Vid in sluh sta potešena, dan pa se še niti ni dobro začel.

V ne tako daljni preteklosti so na planini pasli več kot sto glav živine in to je tudi zgornja meja, da se živali prepasejo. Danes živost planine ohranja samo še ena kmetija iz vasi Studor, in sicer kmetija Gartner, po domače Pr Odolneku. Za celoten proces predelave mleka skrbi Lucija, ki naju je ob obisku sprejela in nama odprla okno v povsem neznan svet sirarstva.

Sirarna je srce planine Laz; leta 1900 je bila na mestu dotrajane lesene sirarne zgrajena nova. V zadnjih 70 letih je bila sirarna večkrat posodobljena; temeljito je bila obnovljena po snežnem plazu v zimi 1990/1991, nato pa še v letih 2014 in 2015.

Napis na starem tramu v sirarni na Lazu

Konec letošnjega junija so na planino Laz prignali petnajst glav živine, za kar so potrebovali pičlih šest ur hoje. V poletnih mesecih se krave čez dan pasejo po planini, včasih pa zaidejo v višje in težje prehodne predele, zato jih morajo zvečer poiskati in prignati nazaj v stajo. Izkupiček jutranje in večerne molže je približno tristo litrov, laktacija pa v dveh mesecih, kolikor so na planini, počasi upada.

Tradicija kmetije Gartner je izdelava trideset-kilogramskih hlebov trdega sira. Na začetku sezone sirijo vsak dan, kasneje pa vsak drugi dan. Ohlajeno mleko, pripravljeno za predelavo, zlijejo v sirarski kotel, pod katerim na posebnem patentu premičnega kurišča kurijo smrekova drva. Mleko najprej segrejejo na petdeset stopinj in vanj vlijejo sirišče, ki povzroči, da se mleko zelo hitro sesiri. Sesirjeno maso s trnačem razrežejo v čim manjše koščke, saj tudi njihova velikost vpliva na teksturo sira. Mlada majerica skrbno pazi in preverja, kdaj so zrna dovolj čvrsta. Takrat iz kotla s krpo zajamejo glavnino sirnih zrn, jo dvignejo in maso nekoliko odcedijo. Nato jo prestavijo v pripravljen sirni kalup. S pomočjo lesenega škripca iz hlebca iztiskajo sirotko in težak hlebec vsaj osemkrat v dnevu obrnejo. Naslednji dan sledi faza soljenja; sir potopijo v solnico, ga po vrhu potresejo s soljo in obračajo. Po dveh dneh v solnici je sir pripravljen za fazo zorenja, ki traja dva do tri mesece. Ker na planini nimajo tako velike zorilnice, vsakih nekaj dni pridejo iz doline po hlebe in jih do končnega zorenja zorijo v dolini, v domači zorilnici.

Lucija Gartner v sirarni na Lazu

Pripomoček za mešanje – trnač

Ogromni hlebi sira niso edini proizvod tega procesa. Ko iz kotla zajamejo sirna zrna, v sirotki ostane še ogromno beljakovin. S segrevanjem sirotke na devetdeset stopinj beljakovine koagulirajo. S sirarsko krpo zajamejo in odcedijo tudi to maso, proizvod se imenuje albuminska skuta. Preden zjutraj mleko zlijejo v sirarski kotel, z njega poberejo smetano, jo v pinji mešajo do faze, ko se maščobe sprimejo in začne odtekati tekočina, imenovana pinjenec. Maso še ročno gnetejo in iztiskajo čim več tekočine, da nastane čvrsto, dišeče maslo, ki je bilo stoletja glavni prodajni proizvod planin. V preteklosti so maslo še dodatno obdelovali s kuhanjem, s čimer so mu podaljšali obstojnost.

Preko Baške grape so sir tovorili in prodajali v Italijo. Po mnenju Lucije Gartner na kakovost, predvsem pa na okus vseh opisanih proizvodov vpliva ogromno dejavnikov, na primer paša, čistoča, vremenske razmere, zdravje in počutje živali ter natančnosti pri postopku sirjenja.

Zorilnica na Lazu

Naravovarstveni vidiki življenja in dela na planini Laz

Nesporno je, da vsaka prisotnost človeka v naravi pusti sledi, in tako je tudi z dejavnostmi na planinah. Sonaravni pristop k ohranjanju planšarstva in predelavi mleka bistveno zmanjša negativne vplive na naravo, še posebno na tako občutljiv ekosistem, kot je gorska narava.

Po obisku planine Laz in pogovoru sva ugotovili, da se trudijo spoštovati okoljske predpise in si prizadevajo za čim manjše onesnaževanje. Na vseh področjih jim to žal še ne uspeva in jih v prihodnosti čaka še kar nekaj izzivov.

Med pozitivnimi ukrepi poudarimo uporabo sončnih celic za napajanje planine z električno energijo, zbiranje odpadkov cele planine, skromno gostinsko ponudbo in minimalen odpadek sirotke, s katero krmijo prašiče, ki so v ta namen na planini (ostanek zlijejo v ponikalnico).

Dejavnosti, ki bremenijo občutljivo gorsko okolje, so uporaba agregata za potrebe molže, motorizirani transport v dolino, neločevanje odpadkov in fekalije.

V zadnjem času vse odpadke s planine zbirajo na enem mestu in jih odvažajo v dolino, jih pa še ne ločujejo. To nameravajo čim prej izvesti. Dokler niso postavili skupnega stranišča, so obiskovalci fiziološke potrebe opravljali po okolici, za drevesi, skalami, v ruševju ...

Fekalije so žal še speljane v ponikalnico. S postavitvijo manjše čistilne naprave bi tudi to v prihodnosti lahko uredili. Zaradi krav in njihovih iztrebkov je delno prizadeta biotska raznovrstnost rastlinja, česar se ne da spremeniti. Iztrebki so bogati z dušikom in rastline, ki jim to škodi, tam ne rastejo. Biotsko pestrost bi lahko ohranili samo z zamenjavo goveje živine z drobnico.

Planina ima lasten vodni vir, nekoliko nad planino so že v preteklosti naredili zajetje in ga pred nekaj leti obnovili. Za potrebe obnove je pašna skupnost pridobila okoljevarstveno soglasje, a si ga je razlagala nekoliko po svoje in s planine pri Jezeru do planine Laz iz prijetne ozke planinske stezice naredila kolovoz. Kljub inšpekcijskemu postopku, ki je stekel, je kolovoz ostal in ga sedaj uporabljajo za transport sira v dolino s štirikolesnikom. Voda je napeljana do vsakega stanu na planini, kar za lastnike predstavlja veliko prednost, z okoljskega vidika pa hkrati veliko nevarnost onesnaženja. Tla na tem območju so apnenčasta, porozna, zato vse, kar ponikne v tla, nekje drugje priteče ven. Razmislek o čistilni napravi je zato še toliko bolj smiseln.

Čez planino Laz vodi turistična sirarska pot, ki je del mednarodne železne poti, zato je obisk številen. Planincem ponujajo žgance in kislo mleko, suho salamo in sir. Tu praktično ni nobenih odpadkov, planinci pa kljub temu s planine odidejo izredno zadovoljni, pa še sir, skuto in maslo lahko kupijo in odnesejo s seboj.

6. Interpretacija dediščine

Interpretacijo lahko definiramo kot obliko komunikacije, ki posreduje sporočilo o snovnih in nesnovnih vrednotah, konceptih in pomenih naravne in kulturne dediščine. Je nekakšen most med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo in eno ključnih orodij njihovega povezovanja. Interpretacija naravne in kulturne dediščine je gradnik razvoja sodobnega turizma, ki se vse bolj odreka uniformiranosti in površnosti ter daje prednost doživetjem, avtentičnosti in razumevanju, sočasno pa pomaga utrjevati identiteto lokalnega prebivalstva.

Cilji, metode in sredstva interpretacije

Umetnost je ena najstarejših oblik interpretacije; glasbeniki, igralci, slikarji, plesalci, pevci so skozi zgodovino z različnimi izraznimi sredstvi interpretirali zgodbe tega sveta. Dobra interpretacija pri publiku sproža cel spekter čustvenih odzivov in odpira polje refleksije, identifikacije, globljega uvida, zanimanja. Enako velja za interpretacijo naravne in kulturne dediščine. Nagovarja človekovo potrebo po znanju in razumevanju in gradi odnos do teme, ki jo interpretira. Odnos je na eni strani pogojen s pričakovanji, predhodnim vedenjem in motivacijo ter se na drugi strani izoblikuje skozi izkustvo, interakcijo in čustven odziv na doživetje interpretacije.

Dobra interpretacija se sme biti le suhoparna informacija ali kratkočasna animacija, ampak mora ciljno skupino oziroma posameznika nagovoriti s premišljeno zasnovanim produktom, za katerim stoji jasen cilj – sredstvo vedno prilagodimo cilju in razpoložljivim finančnim sredstvom, ne obratno.

Eno ključnih izhodišč pri načrtovanju interpretacije naravne in kulturne dediščine je ugotovitev, da si ljudje zapomnimo:

- 10 % tega, kar slišimo,
- 30 % tega, kar preberemo,
- 50 % tega, kar opazujemo,
- 90 % tega, kar sami počnemo.

Sredstva interpretacije so lahko osebna – pripovedovanje zgodb, interpretativno vodenje, demonstracija, ali neosebna – letaki, brošure, table, razstave, avdio- in videopredstavitve itd.

Na pašnih planinah je kot sredstva interpretacije mogoče uporabiti:

- muzej na prostem (renoviran, ohranjen objekt iz preteklosti, npr. planšarski stan),
- živo zgodovino (prizori iz zgodovine s pomočjo lutk ali živih oseb, ki uprizarjajo običaje, šege, odnose iz preteklosti, pomembne dogodke),
- demonstracije (postopek izdelave sira, molže),
- interpretativno vodenje (vodena tura ali sprehod po planinah),
- delavnice (aktivno sodelovanje obiskovalcev pri raznih opravilih, učenje, spoznavanje zaščitene rastlin),
- pripovedovanje zgodb (osebna zgodba pripovedovalca, legenda),
- spominki (poudarek na uporabnosti, sporočilu, funkcionalni embalaži),
- kulinarična izkušnja (pokušine domačih mlečnih izdelkov).

Razne tiskovine – brošure, letaki, koledarji, dnevniki, monografije, table, prikazovalniki – so lahko samostojna sredstva ali dopolnjujejo zgoraj našete.

Fužinske planine so s svojstveno estetiko stavbarstva, dolgo zgodovino planšarstva in sirarstva ter umeščenostjo v čudovito naravno okolje sredi zavarovanega območja TNP za načrtovalce interpretacije naravne in kulturne dediščine lahko neizčrpen vir navdiha. Žal razen redkih iniciativ, med katerimi velja omeniti kmetijo Gartner, ki ima pašno pravico na planini Laz in vodi tamkajšnjo sirarno, opaznejših aktivnosti ni. Projekt Turistična sirarska pot je v praksi zamrl, Planšarski muzej svoje osnovne dejavnosti ne promovira in ne nadgrajuje.

7. Zaključek

Kot bodoči varuhinji gorske narave upava in si bova po najboljših močeh prizadevali, da se bodo tudi generacije za nami lahko poistovetile z impresijami legendarnega pisca planinskih vodnikov Tineta Miheliča in svet Fužinskih planin ter njihovo planšarsko dediščino še doživele v podobi, kakršno so kazale ob nastanku citiranega zapisa:

»Med Pršivcem in Hribaricami, med Triglavskimi jezери in Vojami leži skrivnostni svet Fužinskih planin. To je visokogorska planota s kraško razbrazdanim reliefom, prekrita z gozdom in travniki, višje gori pa s preprogo rušja. Pokrajina je zavita v težko resnobo, starčevska oblička gora v ozadju so siva in mrka. Dozdeva se, da so se nad deželo znesle strašne naravne sile. Robata pobočja, razjedene pečine, skrivenčeni macesni ... nikjer nobene vesele, igrive oblike. Ali je tu gori sploh kaj živega?

Stopi, planinec, v to samotno deželico, pa boš začuden spoznal, koliko življenja skriva! Ko te bo pot pripeljala mimo jezera sredi temnega gozda, bo pljuski izdal vrvenje pod gladino. Na stezici med rušjem te bo prestrašil hrupen vzlet mogočnega petelina. Gori v robah boš opazil rjava telesa rogatih prebivalcev teh krajev. Celó v kamnitih puščavah gornjih planot te bo v skalni razpoki pozdravila prelepa modra neboglasnica. Najbolj živahno pa je v širokih globelih, kjer med bohotno travo že stoletja cingljajo zvonci. Ovčarija, Dedno polje, Laz, Krstenica ... so (lepa!) imena planin, kjer se je pisala zgodovina bohinjskega planšarstva. Ta starodavna, trdoživa dejavnost kaže danes razveseljive znake ponovne rasti. (Ni še dolgo, ko si na Fužinskih planinah prej srečal medveda kot kravo!) Za ljubitelje gora so Fužinske planine dragocen svet, ki leži milje daleč od hrupnih magistral. Tu ni znamenitih vrhov za zbiralce trofejev. Na teh samotnih planotah boš začutil dihanje narave, ki je tu marsikje še povsem nedotaknjena. Doživetij ne boš dokazal s štampiljkami, temveč jih boš zaklenil v srce, da ti bodo spomini razveselili dolinsko sivino.«

8. Literatura in drugi viri

Tone Cevc, Jana Horvat, Andrej Pleterski, Katarina Predovnik, Janja Železnik,
 Timotej Knific, Marija Ogrin, Človek v Alpah, ZRC, 2006
 Življenje v Alpah, Zbornik posveta, 6. oktober 2017 v Stari Fužini v Bohinju
 Anka Novak, Etnologija je življenje, Gorenjski muzej, 2012
 Stanislav Čičerov, Podobe Stare Fužine z okolico, Zavod Noreja, 2013
 Tone Cevc, Bohinj in njegove planine, Didakta, 1992
 Ivan Sedej, Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem, Prešernova družba, 1989
 Janez Bizjak, Triglavski narodni park, Mladinska knjiga, 1994
 Tine Mihelič, Julijske Alpe, Bohinjske gore, Sidarta, 2020
 J. Gregori, J. Pavšič, T. Petauer, N. Praprotnik, M. Selan, P. Skoberne, Narava v gorskem
 svetu, PZS, 2006
 Diplomsko delo: Dušan Jović, Paša in planšarstvo na bohinjskih planinah, pogled v
 prihodnost, UL, Biotehniška fakulteta, 2016
 Marjeta Keršič Svetel, Stokovna izhodišča za smernice in standarde kakovosti na področju
 načrtovanja interpretacije dediščine podeželja, NEC Cerknica, 2010
www.cikastogovedo.si
www.arheoalpe-bohinj.si
www.gorenjski-muzej.si/lokacije/plansarski-muzej/
www.tnp.si/sl/spoznajte/
<https://znamenjatrajnosti.si/primeri-trajnosti/kmetijstvo/pasne-planine-ob-zgornji-gozdni-meji>